

MODALLIK VA UNING O'RGANILISHI HAQIDA

Yodgorova Nafisa,

Sharof Rashidov nomidagi SamDU magistranti

yodgorovanafisa83@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada modallik kategoriyasi, modal ma'no, modal munosabatning ifodalanishi, modallik kategoriyasi haqidagi ta'riflar, bu hodisaning o'rganilishiga doir ayrim ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar. Modallik, modallik turlari, modal ma'no, modal ma'no ifodalovchi vositalar.

MODALİTE VE ÇALIŞMASI HAKKINDA

Yodgorova Nafisa,

Şerof Raşidov adına SamDU yüksek lisans öğrencisi

Özet. Bu makalede modalite kategorisinin tanımı, modal anlam, modal ilişkilerin ifadesi ve bu olgunun incelenmesine ilişkin bazı bilgiler verilmektedir.

Anahtar kelimeler. Kiplik, kiplik türleri, kiplik anlamı, kiplik anlamını ifade etme araçları.

О МОДАЛЬНОСТИ И ЕЕ ИЗУЧЕНИИ

Ёдгорова Нафиса,

магистрант СамГУ имени Шарофа Рашидова

Аннотация. В статье приводятся определения категории модальности, модального значения, выражения модальных отношений, а также некоторые сведения по изучению этого явления.

Ключевые слова. Модальность, виды модальности, модальное значение, средства выражения модального значения.

ABOUT MODALITY AND ITS STUDY

Yodgorova Nafisa,

master's student of SamSU named after Sharof Rashidov

Abstract. This article provides definitions of the category of modality, modal meaning, expression of modal relations, the category of modality, and some information on the study of this phenomenon.

Keywords. Modality, types of modality, modal meaning, means of expressing modal meaning.

Modallik tushunchasi juda keng tushuncha bo'lib, bu hodisa nafaqat tilshunoslikda, balki mantiq ilmida ham o'rganiladi. Modallik lingvistik tushuncha sifatida "modallik", "modallik kategoriyasi", "modal ma'nolar", "modal qurilmalar" kabi so'z va so'z birikmalari bilan ifodalanadi. O'zbek tilining izohli lug'ati"da modallik so'ziga, – "Fikrning voqelikka bo'lgan munosabatini ko'rsatuvchi grammatik kategoriya", – deb izoh berilgan [6, 469 b.]. Azim Hojiyevning "Lingvistik terminlar lug'ati"da modallik tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Modallik (fran. modalite<lot modus – mayl) so'zlovchining ifodalanayotgan fikrga munosabatini bildiruvchi grammatik-semantik kategoriya. U orqali fikr mazmuni real yoki noreal, qat'iy va sh.k.

tarzda tasavvur etilishi mumkin. Modallik soʻz, qoʻshimcha, yuklama va ohang orqali ifodalanishi mumkin. Mas, yoza olmoq (ol yordamida yasalgan shakl qodirlik maʼnosini bildiriyapti), albatta keladi (albatta soʻzi qatʼiy ishonch ifodalayapti), koʻrganov (-ov yuklamasi gumon bildiradi) va b"[8, 64-65]. Mazkur lugʻatda fikrning voqelikka boʻlgan munosabatini koʻrsatuvchi maʼnolar va bu maʼnolarning ifodalanish tizimi modallik kategoriyasi deb atalishi, modal maʼno esa modal soʻz yoki modal shakllar orqali ifodalanishi taʼkidlangan. Azim Hojiyev soʻzning modal maʼno ifodalovchi shakliga oʻzbek tilidagi otning kichraytish-erkalash shakllari(qizaloq, qoʻzichoq kabi), feʼlning modal maʼno ifodalovchi koʻmakchi feʼllar yordamida yasaluvchi shakllari (ayta qol, bora koʻrma kabi)ni kiritadi. Olim soʻzlovchining oʻzi ifodalayotgan fikrga turli munosabatni bildiruvchi maʼnolarni ifodalovchi soʻz turkumi va shu turkumga oid soʻz: *haqiqatan, albatta, chamasi, darvoqe* kabilarni modal soʻzlarga kiritadi [8, 64-65].

R.Qoʻngʻurovning "Subyektiv baho formalarining semantik va stilistik xususiyatlari" nomli monografiyasida modallik tushunchasi juda keng hodisa ekanligi taʼkidlanadi va modal munosabatning fonetik, leksik yoʻllar bilan ifodalanishi ham misollar bilan izohlanadi [7, 37; 54]. Ushbu monografiyada "subyektiv baho formolari" nomi bilan, asosan, ot va sifat tarkibida oʻrganilib kelayotgan -gina, -choq, -cha, chik, loq, jon tipidagi shakllar ham soʻzlovchining obyektiv borliqqa, oʻz nutqiga boʻlgan munosabatini ifodalashi aytiladi [7, 33]. R. Qoʻngʻurov ayrim soʻzlarning ham (masalan, gul, oy, chiroq, yoʻlbars, boʻta, qoʻzi, gʻuncha kabi) baʼzan koʻchma maʼnoda, baʼzan egalik affikslari bilan birgalikda modal maʼnolarni ifodalashga xizmat qilishi haqida aytib, misollar bilan asoslab beradi [7, 33-35].

A.Nurmonov, N.Mahmudov, A.Ahmedov, S.Solixoʻjayevalarning "Oʻzbek tilining mazmuniy sintaksisi" kitobida modallik, uning turlari, predikativlik va modallik xususida ilmiy-nazariy ahamiyatga ega fikr-mulohazalar bildirilgan. Bu kitobda modallik gap semantikasining eng muhim komponentlaridan ekanligi, modallik maʼnosi til sistemasining turli sathlarida kuzatilishi, modallikning ifodalovchi vositalarning rang-barangligi va hatto tillarda turlicha ekanligi aytib oʻtiladi. Mazkur monografiyada turkiy tillar materiallari asosida quyidagi modallik vositalari kiritiladi: mayl, zamon va shaxs qoʻshimchalari, gapning alohida qurilmalari, yuklamalar, soʻz tartibi, intonatsiya, yuklama vazifasidagi soʻroq olmoshlari, undalmalar, kirish soʻz va gaplar. Modallik kategoriyasi ostida xilma-xil vositalar: morfologik, leksik, sintaktik, fonetik vositalar kiritilishi va bu ayrim eʼtirozlarning tugʻilishiga sababchi boʻlganligi aytiladi [4, 82-83]. Bundan tashqari ushbu kitobda obyektiv va subyektiv modallik, ularning farqi, shu bilan bir qatorda uzviy bogʻliqligi, maʼno munosabati, ifodalanishi misollar bilan izohlangan [4, 88-89].

S.Boymirzayevaning "Oʻzbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalar" nomli doktorlik dissertatsiyasining 2-bobi matn kommunikativ-pragmatik mazmunida modallik" deb nomlanib, ushbu bobda modallik hodisasi, modallik turlari, modallikning matn mazmunida voqelanish imkoniyatlari tadqiq etilgan. [1, 14-20]. S.Boymirzayeva modallikning umumlisoniy kategoriya ekanligini, unga xos maʼno-mazmunning grammatika hududidan chiqib, muloqot birliklari tarkibida namoyon boʻlishini taʼkidlab, quyidagi fikrlarni keltiradi: "Lisoniy faoliyatda "soʻzlovchi shaxs omili" muhim rol oʻynashini eʼtirof etadigan boʻlsak, modal munosabatlarning ifodalanishini soʻzlovchining yaxlit kommunikativ birlik – matn mazmuniga boʻlgan munosabatidan izlash lozim boʻladi. Xuddi shuningdek, matn mazmunining voqelikka boʻlgan munosabati ham soʻzlovchi (muallif)ning ushbu voqelikni idrok etish jarayonida tugʻiladigan individual munosabatidir" [1, 16]. Mazkur tadqiqotda subyektiv modallik turlarining matnda voqelanishi misollar asosida tadqiq etilgan [1, 24-27].

Yulduzxon Mirzaahmedova "Modallik kategoriyasi haqida mulohazalar" maqolasida: V.Vinogradov fikrlariga tayangan holda "modallik" soʻzining lugʻaviy maʼnosi oʻzbekcha his, hissiyot, tuygʻu, ishonch, xohish, mayl soʻzlarining maʼnosiga mos kelib, nutqda voqelanayotgan fikrga soʻzlovchining moyillik darajasi – mayli qanday ekanligini koʻrsatadi, – deydi [3, 71.].

Yuqoridagi fikrlardan anglashiladiki, modallik kategoriyasi keng qamrovli tushuncha boʻlib, modal maʼnolarni ifodalash yoʻllari ham, modal munosabatni hosil qilishda ishtirok etadigan

vositalar ham bir qancha va ular nutqiy faoliyat jarayonida shakllanadi, ma'lum matnda, muloqot vaziyatida voqelanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Боймирзаева С. Ўзбек тилида матннинг коммуникатив-прагматик мазмунини шакллантирувчи категориялар: Филол.фан.доктори... дисс. автореф. –Тошкент, 2010.
2. Ёқубов Ж.А. Модаллик категориясининг мантиқ ва тилда ифодала-нишининг семантик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2005.
3. Мирзааҳмедова Ю. Модаллик категорияси ҳақида мулоҳазалар. //Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. №6. –Б.71-75.
4. Нурмонов А., Маҳмудов Н., Аҳмедов А., Солихўжаева С. Ўзбек тили-нинг мазмуний синтаксиси. – Тошкент: Фан, 1992.
5. Yusupova O., Qurbonova M. Badiiy matnda modallikni hosil qilishda grammatik vositalarning o'rni. – Samarqand: "Fan bulog'i" nashriyoti, 2023.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II томлик. 1-жилд. – Москва: Рус тили, 1981.
7. Қўнғуров Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1980.
8. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент: ЎзМЭ, 2002.